

Н.П.КЛИМЕНКО*

ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ ЯК АВТОР ПІДРУЧНИКІВ ТА ПОСІБНИКІВ З ІСТОРІЇ

У статті на основі нових архівних і приватних джерел розглядається постать І.П.Крип'якевича як автора підручників і посібників з історії. Висвітлюється розвиток освіти у Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та участь історика у підготовці методичної літератури для україномовного шкільництва. Особлива увага приділяється її загальній характеристиці.

Академік Іван Петрович Крип'якевич належить до знакових постатей української науки ХХ ст. як за своїм творчим доробком, так і за діапазоном просвітницької, педагогічної та популяризаторської діяльності. Не випадково його творча спадщина є об'єктом найрізноманітніших дослідницьких зацікавлень. І.Крип'якевич залишив значний і багатогранний доробок – підручники, посібники, програми з історії, публікації в періодичній пресі, цінні рукописи. Праці просвітителя і сьогодні мають загальноісторичну, педагогічну та культурну цінність.

Про важливість такого аспекту діяльності І.Крип'якевича у процесі державного будівництва наголошує й історик І.Гирич, який, зокрема, зазначив, що «саме Галичина виявилася найбільш готовою до побудови української держави після Першої світової війни. І не в останню чергу тому, що у 1920–1930-х рр. зберегла свою школу та історичну освіту. Галицька молодь вчилася за підручниками Івана Крип'якевича»¹.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в освітньому процесі Східної Галичини основна увага зверталася на методи та форми навчання, тоді як її зміст переважно вноrmовувався державними документами про школу, що, безумовно, гальмувало розвиток національного виховання. Водночас творчі вчителі, методисти та громадські діячі намагалися вплинути на характер навчального процесу у народній школі шляхом створення авторських підручників і посібників для учнів-українців.

Важливою умовою вивчення історії України була наявність відповідних підручників. Проблема навчальних підручників для українських середніх шкіл існувала ще до Першої світової війни, коли широко дискутувалося мовне питання. Мова, якою друкували шкільні підручники у різних регіонах України, мала помітні відмінності у семантиці, правописі, синтаксисі. Невиробленість національної мови, звичайно, стримувала розвиток українського шкільництва. Прагнучи створити український підручник, педагоги з Наддніпрянської України зверталися до навчальних книг, які використовувались у Східній Галичині. Але й недопустимою була неухвага українських педагогів і науковців до написання шкільних підручників.

---

* Клименко Нінель Павлівна – кандидат історичних наук, викладач кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання Київського університету імені Бориса Грінченка.

¹ Гирич І. Підручник як головний засіб побудови держави // Дзеркало тижня. – 2008. – 24 травня.

Про перекладний підручник польської історії В.Левицького та І.Матієва² з боєм писав відомий український історик Б.Барвінський: «Його не вважали ніколи підручником, відповідним для молодіжних руских середніх шкіл по тій причині, що [...] зображена там [...] історія нашого народу становить інтегральну частку історії Польщі»³. Про «цінність» цього підручника і методику викладання рідної історії з обуренням говорив також і А.Крушельницький: «Се просто скандал, аби історії якогось народу вчити із підручника до історії чужого народу, як отсе в нас – історії України вчить ся з підручника історії Польщі»⁴. І дійсно, мало повчального було для української молоді у цій книзі. Найяскравіші сторінки історії України були безжально спотворені, національні почуття і герої – до краю приниженими. Опис, приміром, козаччини, зайняв у Левицького лише 3 (!) сторінки. А самі козаки поставали зі сторінок цієї «історії» якимось жалюгідним збіговиськом лінивої, люмпенізованої, різношерстої публіки, котра стала на шлях грабівництва і громадянської непокори. Негативну оцінку Б.Барвінський⁵ та А.Копистянський⁶ дали підручнику з історії для першого класу середніх шкіл польських учителів Б. та Г. Гебертів⁷, виходячи з того, як було подано в новому польському підручнику рідної історії українську минувшину.

Коли, нарешті, у 1911 р. з'явився новий, національний підручник української історії Б.Барвінського, стало зрозуміло, що його автор зайняв цілком іншу, науково-об'єктивну позицію у трактуванні історичних подій, яка повністю узгоджувалася з характером, духом та ідеалами українського народу. Цей підручник був пройнятий національним духом, рідним колоритом, кожною сторінкою сприяв формуванню в учнів національної самосвідомості й особистої гідності. І хоча йому не бракувало критиків⁸ ані серед офіційних рецензентів, призначених Крайовою шкільною радою, ані серед фахових учителів, котрі не звикли до поважного, наукового трактування історії рідного краю в першому класі (міністерська інструкція вимагала, щоб основою підручника були легенди, перекази, думи і т.п. «анекдотичний» матеріал, що вважався доступним і цікавим для дітей), в українських гімназіях Галичини, як зазначав І.Крип'якевич, усе-таки вчили рідну історію саме з підручника Б.Барвінського⁹.

Відомий на той час педагог і громадський діяч Я.Біленький зазначав, що «у таку пору українській школі й українським учителям не вільно бути мовчазними, пасивними глядачами, що переймали б заходів інших націй. [...] Нам треба до проблем виховання й навчання молодого покоління підійти активно і всебічно, не дожидаючись, що вони на нас самі набіжать»¹⁰.

² *Левицький В., Матієв І.* Історія краю рідного. – Л., 1895. – 259 с.

³ *Барвінський Б.* В справі підручника рідної історії для 1 класу середніх шкіл. – Л., 1911. – 52 с.

⁴ *Крушельницький А.* Українські підручники у середніх школах у Галичині // *Наша школа* (Львів). – 1909. – №3/4. – С.78–79.

⁵ *Барвінський Б.* В справі підручника рідної історії для 1 класу...

⁶ *Копистянський А.* Новий підручник української історії для середніх шкіл (Критичні замітки) // *Наша школа*. – 1912. – №2. – С.20–29.

⁷ *Gebert B., Gebert G.* Opowiadania z dziejów ojczystych dla klasy pierwszej szkół srednich. – Lwów, 1910. – 222 s.

⁸ *Копистянський А.* Новий підручник української історії... – С.20–29.

⁹ *Крип'якевич І.* Новий підручник української історії для середніх шкіл (Критичні замітки) // *Наша школа*. – 1912. – №1. – С.18–25.

¹⁰ *Біленький Я.* Голод книжки (Найважливіша сучасна виховна проблема) // *Українська школа* (Львів). – 1933. – Ч.1/2.

І.Крип'якевич уважав, що однією, чи не найважливішою, справою національного відродження є питання української книжки. Воно було настільки болючим, що І.Крип'якевич не тільки ставив його на перше місце серед учительських і наукових кіл для розгляду, а й сам активно працював над створенням українського підручника з історії. Серед аспектів педагогічної діяльності І.Крип'якевича поряд із викладацькою роботою, методичною працею з учителями народних шкіл, теоретичними розробками з питань створення національної школи необхідно виділити окремо підготовку підручників та посібників. Створені на національній основі нові підручники були вагомим внеском як у методику навчання, виховання багатьох поколінь галицької молоді, так і в українську історичну науку. Педагог-просвітитель, укладаючи українські підручники, посібники, програми, керувався неабияким досвідом підготовки такої методичної літератури для україномовного навчання.

Педагогічна діяльність І.Крип'якевича допомогла йому побачити потреби тогочасної школи, можливості в опрацюванні історичного матеріалу школярами, так і тих, хто прагнув більше дізнатися про історію своєї Батьківщини. У часопису «Письмо з Просвіти» І.Крип'якевич писав: «Історія має не тільки теоретичне значіння як наука для науки, але й дуже велику практичну вартість, коли поставити їй за ціль пояснювати теперішність. У Західній Європі вже давно зрозуміли се завдання історії і пишуть у відповідний спосіб підручники»¹¹.

Досить вдало історик Я.Дашкевич помітив у великій науковій спадщині вченого «дві лінії творчості – дослідницьку і популяризаторську, які не суперечили, а навпаки, доповнювали одна одну»¹². Одним із напрямів популяризаторської роботи І.Крип'якевича стало написання підручників з історії різного рівня, які були розраховані на певні категорії населення. Це й історія для початківців, і для старшокласників, і історія України для самоосвіти, і, врешті, такі фундаментальні підручники, як «Історія України», «Велика історія України», «Всесвітня історія», «Історія українського війська», «Історія української культури» тощо. Підручники та посібники писалися на той час у складних історичних умовах, у період становлення національного руху, громадянської війни, боротьби за владу в Україні різних політичних сил.

Саме на 1917 – початок 1920-х рр. припадає період відродження національної школи у Наддніпрянській Україні. Перший державний орган управління освітою – Генеральний секретаріат освіти – одним із головних завдань уважав створення підручників відповідного змісту. Але за існування Української Центральної Ради реалізувати ці задуми не вдалося. У період Української Держави П.Скоропадського Д.Дорошенко, який входив до складу уряду Ф.Лизогуба, 27 травня 1918 р. писав І.Крип'якевичу, що «кабінет у своїй практичній роботі стоїть на ґрунті української державності,

¹¹ Крип'якевич І. Виклади з історії України // Письмо з «Просвіти» (Львів). – 1913. – Ч.9. – С.260–262.

¹² Дашкевич Я. Іван Крип'якевич – історик України // Крип'якевич І.П. Історія України. – Л., 1990. – С.4–18.

самостійності й розвитку нашої держави на національній основі. [...] Сам гетьман щиро хоче побудувати міцну національну державу вкраїнську»¹³. У період ЗУНР у Галичині особливо актуальними були ідеї німецького педагога Ґ.Кершенштайнера щодо державно-громадянського виховання, який писав, що завданням такого виховання є «через добру організацію шкіл, школярських спілок, трудових метод учити вихованців служити громаді, [...] аби конкретну конституційну державу, яку вони творять, чим більше наближати до ідеалу моральної громадянськості»¹⁴.

Погляди на завдання національної освіти в незалежній державі, які висловлювалися галицькими педагогами, суттєво перегукувалися з тими засадами побудови нової української школи, що їх відстоювали діячі Наддніпрянщини. Принципи побудови нової національної школи з єдиною системою освіти для соборної України лягли в основу розробки ґрунтового плану реорганізації під назвою «Проект єдиної школи на Україні». Цей план розробляла комісія при Міністерстві народної освіти у Києві у 1919 р. До її складу, крім наддніпрянців, запросили 14 галичан, серед яких були такі відомі культурно-освітні діячі та гімназійні педагоги, як А.Алишевський, Я.Біленький, І.Боберський, А.Крушельницький, В.Пачовський, Д.Пігут¹⁵. В обговоренні брали участь поряд з іншими С.Сірополко та І.Огієнко¹⁶. У «Проекті єдиної школи на Україні» особлива увага приділялася навчальним планам та підручникам. Пропонувалися програми з 23 дисциплін, у тому числі й з історії¹⁷.

Українська інтелігенція з оптимізмом і надією дивилась у майбутнє, розуміючи, що разом із політичними та соціальними перетвореннями важливим чинником державотворення є національна освіта. Саме для Східної України, де десятиріччями заборонялося шкільництво рідною мовою, призначалася «Коротка історія України для початкових шкіл та 1-ої класи гімназії» І.Крип'якевича тиражем у 50 тис. примірників¹⁸. У своїх спогадах Іван Петрович писав: «Революція підняла високо культурне життя України – появилось багато нових часописів, журналів, видавництв. Видавництво «Вернигора» (Валентин Огамановський і Ігор Федів) віднесли до мене написати підручник для початкової і середньої школи. В рекордному часі, на протязі одного місяця, я склав підручник»¹⁹. Тираж мав бути 50 тис. примірників. На передреволюційні часи він був дуже високим. Як тільки видання було анонсоване, наступного ж дня надійшло 70 тис. замовлень! Видавництво мало на меті випустити книжку з багатьма ілюстраціями, але київські друкарні не могли це здійснити, і воно вирішило друкувати

¹³ Приватний архів Івана Крип'якевича. – П.№311. – Листування 1915–1935 рр. Листування: А–З: Д.Дорошенко (1918, 1924, 1926, 1927 рр.).

¹⁴ Кершенштайнер Ґ. Що таке державно-громадянське виховання. – Рапшат; К., 1918. – С.36.

¹⁵ Проект єдиної школи в Україні. Під 20-ліття створення нової системи українського виховання й навчання. – Л., 1938. – С.18.

¹⁶ Зайченко І. «Проект єдиної школи на Україні» // Шлях освіти. – 1998. – №4. – С.39–44.

¹⁷ Проект єдиної школи в Україні... – С.23–24.

¹⁸ Крип'якевич І. Коротка історія України для початкових шкіл та 1-ої класи гімназії. – К.; Л.; Відень, 1918. – 87 с.

¹⁹ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Л., 2001. – С.114.

її у Відні. Однак, хоча книжка і вийшла з друку, проте її неможливо було перевезти до Києва, і тираж залишився за кордоном. «На той час, – писав І.Крип'якевич, – це був не найгірший підручник, мав я намір його ще вдосконалювати»²⁰.

У першому своєму підручнику І.Крип'якевич застосував хронологічну схему поділу історії України на п'ять періодів, якої послідовно дотримувався до кінця 1920-х рр., коли його погляди на політичну періодизацію минулого України дещо змінилися. Наведемо ці розділи: I. «Україна за слов'янських часів до 800 р.»; II. «Українська держава за княжих часів 800–1340 рр.»; III. «Україна під Литвою і Польщею 1340–1648 рр.»; IV. «Українська держава за козацьких часів 1648–1784 рр.»; V. «Відродження України 1784–1918 рр.»²¹. Невеликий за обсягом підручник був поділений на 34 параграфи. Необхідно зазначити, що матеріал було відібрано й скомпоновано таким чином, щоби забезпечувалося міцне засвоєння базових історичних знань. Структурування навчального матеріалу було чітким і послідовним. Заслугує на увагу й оригінальний методичний апарат, а саме виноски на берегах, які допомагають орієнтуватися у тексті і можуть слугувати планом уроку, а також наявність засобів для самоконтролю (перелік дат для повторення). Полегшує сприйняття матеріалу широке використання діалогів, прямої мови та емоційності викладу. У виданні згадується багато літописних легенд (про смерть Олега, хрещення Русі, походи князя Святослава тощо). У підручнику вміщено 58 ілюстрацій (2 карти, портрети історичних осіб, репродукції картин відомих художників, малюнки, хронологічні таблиці), що також полегшує роботу з навчальною книжкою. Текст підручника не переобтяжений великою кількістю дат та імен. Усі необхідні для запам'ятовування дати вміщено наприкінці книги. Видання мало великий успіх, про що свідчить рецензія Н.Суровцової на сторінках часописів, де зазначалося, що «підручник І.Крип'якевича розвивав в учнів національні і державницькі почуття»²².

«Коротка історія України» стала одним із головних й улюблених підручників, які використовувались у школах, гімназіях, історичних та краєзнавчих гуртках. Як справедливо зазначав син Івана Петровича – Роман Крип'якевич, «підручник виявився справді не найгіршим», і об'єктивним підтвердженням цього є випробовування часом, яке він витримав: 20 років ним залюбки користувалися учні згідно із задумом автора, а згодом, після так званого «золотого вересня» 1939 р., разом зі своїми колишніми читачами перейшов у підпілля, щоби забезпечити вже не шкільне навчання, а таємну самоосвіту²³. Колишня гімназистка М.Вальо згадувала: «Моє знайомство з окремими працями І.Крип'якевича та його державницькою концепцією історії України відбулося ще в час навчання у Дрогобицькій гімназії в 1936–1944 рр. (з перервою на два роки радянської школи). За шкільний

²⁰ Там само.

²¹ Приватний архів Івана Крип'якевича. – П.№344. – (III) Історія України – шкільні підручники, I, 1920 р. «Історія України для вищих клас середніх шкіл» (1919 р.).

²² Суровцова Н. [Рец.] Крип'якевич І. Коротка історія України // Книга. – Відень, 1921. – С.15.

²³ Крип'якевич Р. Іван Крип'якевич – популяризатор історії України // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві... – С.875.

підручник із цього предмету тоді нам правила «Коротка історія України» І.Крип'якевича, видана кількома випусками в 1941 р. у Краківі»²⁴.

Червоною ниткою крізь текст підручника проходила ідея національної історії, минулого української державності. Не випадково всі історичні події відбувалися саме в Україні, а не в Русі. «Наш рідний край називається Україною», – так починає свій історичний нарис І.Крип'якевич. Українці, Українська держава, українські князі, Українське море (тобто, Чорне море), «Київ буде матір'ю всіх українських городів», «Київ став столицею всієї України» – саме такі визначення автор свідомо вводив у текст підручника, щоби підкреслити автохтонність українського населення та правомірність існування української держави. Подібний підхід до історії України, безумовно, не вкладався в концепцію розвитку польської держави, який не залишав байдужим ані українських патріотів, ані їх противників.

Так, на шпальтах часопису «Селянин» з'явилася негативна оцінка підручника. Автор статті писав: «Коли хтось сперше взявся до рук таку історію, мусів би думати, що вже тоді, від хрещення Руси і перших руських князів були «українські князі», що Київ – матір руських городів, був матір'ю всіх українських городів, що «Руської правди» не було, а «себто Українське право», як подає І.Крип'якевич. По прочитанні такої історії міг би читач подумати, що вже тоді були зразки ундівської політики». Далі автор статті ставив питання: «Цікаво, кому вона тепер подобається? Ото в одній з українських газет стрічаємо її критичну оцінку одного отця духовного, який з телячим захопленням пише, що вона йому найбільше подобається. Той отець заохочує всіх батьків, щоб купили її своїм дітям до читання. А може, ви, отче, взяли молитовник або підручник з проповідей, а не рекомендували того з чим повинні боротися?»²⁵. Але саме такий відгук і дає підставу для висновків про неабияку популярність першого підручника І.Крип'якевича. У 1937 р., ґрунтуючись на рішенні окружного суду, влада заборонила підручник І.Крип'якевича «Коротка історія України», уважаючи його небезпечним. Так, він з'явився у списку заборонених у II Речіпосполитій українських книжок та друків²⁶.

У цьому підручнику І.Крип'якевич довів свою розповідь до найостанніших тогочасних подій, які відбувалися на його очах. У стислих рядках відчувається оптимізм і великі сподівання на кращу долю, гідне майбутнє для України. «Українська держава почала порядкуватися і стає чимраз кріпша і сильніша. Як всі українці з'єднаються до спільної праці, наша земля стане знов така ж могутня, як була за давніх часів», – писав він²⁷. «Коротка історія України» була надзвичайно популярною. Попит на цю книжку засвідчують передруки в Канаді, деякі з яких повторюють дату виходу у світ 1918 р., хоч, як видно із зовнішніх ознак, вони були видані пізніше. Є, зокрема, два різні передруки, здійснені у Саскатуні.

²⁴ Вальо М. Він був нам, як батько...// Там само. – С.624.

²⁵ Чого вчиться наша шкільна молодь? // Селянин (Львів). – 1931. – Ч.22. – С.4.

²⁶ Магальяс С. Спис сконфіскованих і заборонених українських книжок та друків у Польщі до 30 червня 1937 р.: Порадник для бібліотек. – Л., 1937. – 75 с.

²⁷ Крип'якевич І. Коротка історія України для початкових шкіль... – С.29.

Розуміючи величезну потребу в отриманні історичних знань з історії України, І.Крип'якевич уважав за потрібне видати такий підручник з української історії, який би у цілому систематичному викладі міг опанувати пересічний українець. У наступному, 1919 р., видавництво «Вернигора» опублікувало «Огляд історії України – репетиторій для вищих клас середніх шкіл та вчительських курсів»²⁸. Маючи неабиякий педагогічний досвід і хист блискучого методиста, Іван Петрович передбачив дидактично продуману структуру підручника. Фактичний матеріал, відомості про найважливіші події, стислі інформації про деякі персоналії, культурні досягнення народу було скомпоновано у 237 легких для засвоєння, побудованих за взірцем коротких енциклопедичних довідок невеличких параграфів. Як зазначив Ю.Алексеев у своїй передмові у перевиданому посібнику: «І.Крип'якевич в інтересах читача не переобтяжував текст зайвими подробицями, другорядними відомостями. Він залишив лише сутнісні характеристики епох, імена видатних історичних діячів тощо»²⁹. Для полегшення роботи з навчальною книгою автор увів у додаток до книги хронологію головних подій (хронологічні таблиці) з історії України, генеалогічні дослідження князівських родів, правління гетьманів. На його думку, це мало б допомогти читачеві систематизувати свої знання, побачити історичну перспективу, зрозуміти місце історичних діячів у загальноісторичному процесі.

Іван Петрович, як досвідчений педагог, добре розумів, що для того, аби як слід вивчити історію, мало зазубрити напам'ять основні дати, послідовність князів і гетьманів, особливості їх правління та важливі факти боротьби з численними загарбниками, – необхідно весь цей багатий фактографічний матеріал доповнювати ледве чи не белетристичними оповіданнями історичного змісту. І.Крип'якевич, маючи письменницький хист, у напівбелетризованому плані склав дві збірки нарисів для шкільної дитвори. Так виникли книжки «Шляхами слави українських князів»³⁰ та «Оповідання з історії України для нижчих клас середніх шкіл. Перша частина: княжа доба»³¹. Мала вийти у світ і друга частина «Оповідань...», але цьому перешкодила польсько-українська війна 1918–1919 рр.

Книжка І.Крип'якевича «Оповідання з історії України для нижчих клас середніх шкіл. Перша частина: княжа доба» складалася з п'яти розділів, поділених на 23 параграфи: I. «Слов'янські часи»; II. «Перші київські князі»; III. «Володимир Великий і Ярослав Мудрий»; IV. «Поділ і занепад України»; V. «Галицькі князі». Автор у доступній формі подав учням основні події з життя українського народу від слов'янських племен до закінчення княжого періоду (1340 р.). Кожен параграф він поділив на окремі пункти, які допомагали краще зрозуміти пропонований зміст. Наприклад, пункт 4 «Устрій

²⁸ Приватний архів Івана Крип'якевича. – П.346. – (V) Історія України – нариси, лекції, I, 1919–1930 рр.

²⁹ Алексеев Ю. Іван Крип'якевич і його «Огляд історії України» // Крип'якевич І. Огляд історії України. – К., 1995. – С.5–6.

³⁰ Крип'якевич І. Шляхами слави українських князів. – Л.; К., 1918. – 67 с.

³¹ Крип'якевич І. Оповідання з історії України для нижчих клас середніх шкіл. Перша частина: княжа доба. – Л.; К., 1918. – 67 с.

і способи оборони слов'ян» поділено на п'ять підпунктів: «Рід», «Слов'янські племена», «Князь і віче», «Городи», «Зброя». Наприкінці кожного розділу в 5–8 реченнях подавалося коротке резюме із зазначенням характеристики періоду, основних подій і дат. А винесення ще й окремо дат сприяло їх міцному запам'ятовуванню. Слід згадати про таку рубрику у книжці, як словничок малозрозумілих слів, який був після кожного параграфа (наприклад, пояснення слів «віщуни», «гроші», «варяги», «українське право» та ін.). У текстах для зацікавлення дітей молодшого віку історією свого краю присутні елементи легенд, переказів (про Олега, Святослава). Багато уваги приділив І.Крип'якевич формуванню українського права за часів Ярослава Мудрого, вказуючи, що цей князь підготував «Руську правду», щоб «усунути різні наджиття над людьми і щоб всі знали, які мають бути засуди і кари»³².

Книжка «Шляхами слави українських князів» складалася з 7 нарисів: I. Великий князь Володимир Великий; II. Військо княжих часів; III. Українське лицарство; IV. Престольний Галич; V. Город князя Льва; VI. За австрійський стіл; VII. Український герб³³. У навчально-методичному апараті слід відзначити ілюстративний матеріал, який також може слугувати самостійним джерелом інформації (плани стародавніх міст, бібліографія). Крім того, у тексті присутні такі елементи пояснення, як роздуми щодо походження українського герба, спроба осмислити причини занепаду державності у XII–XIII ст. тощо. Така книга була, безперечно, основою самостійних пошуків та творчої праці, де учитель не нав'язував своїх думок і волі, а керував працею учнів, даючи матеріал, який вони творчо опрацьовують. Я.Біленький писав: «Такою лабораторною працею учень повинен самостійно й діяльно добувати знання, будувати свій світогляд, привчатися змалечку бути активним громадянином»³⁴.

Отже, ці згадані чотири книжки І.Крип'якевича 1918–1919 рр. – дуже оперативний відгук на вимоги часу і потреби тогочасного шкільництва. Слід зазначити, що цей період, а також наступні роки (початок 1920-х рр.) узагалі був дуже врожайним на науково-популярну літературу з історії України багатьох авторів, однак лише книжки І.Крип'якевича лягали послідовно у певну дидактично продуману ідею. Вона обумовлювалася необхідністю дати учневі середньої школи, гімназії, кандидатам на вчителів, кожному, хто прагнув до самоосвіти, фундамент найважливіших знань з історії України. Як досвідчений педагог, І.Крип'якевич застосовував доцільну методику – він ділив текст на окремі розділи та короткі параграфи, давав написи на берегах для орієнтації, щоб у такий спосіб фіксувати увагу читача, завершував розділи чи параграфи короткими висновками і переліком дат для повторення, додавав словничок малозрозумілих слів, хронологічні таблиці, списки князів і гетьманів, генеалогічні

³² Крип'якевич І. Оповідання з історії України для нижчих клас середніх шкіл. Перша частина: княжа доба. – С.43.

³³ Приватний архів Івана Крип'якевича. – П.№345. – (III) Історія України – шкільні підручники, II, 1920 р.

³⁴ Біленький Я. Голод книжки (Найважливіша сучасна виховна проблема) // Українська школа. – 1933. – Ч.1/2.

таблиці, бібліографію. Крім того, зміст підручників був придатним для організації самоосвіти, розвитку творчого мислення, формування загальнонавчальних і спеціальних навичок та умінь. Таким чином, у 1918–1919 рр. І.Крип'якевич підготував навчальні видання, які не лише могли задовольнити першочергові потреби українського шкільництва, але й стати підставою для самоосвіти.

У 1920 р. стало зрозуміло, що створення української школи, яка могла б розвиватися за власними потребами, виконуючи передусім завдання національної освіти, неможливе. У 1921 р. Львівська шкільна кураторія запровадила нові програми та навчальні плани для всіх типів освітніх закладів. Відтоді у школах Східної Галичини навчання відбувалося згідно з варшавськими планами й попередньо визначеними лише для шкіл із польською мовою навчання. На шпальтах періодичних видань (особливо українських) постійно обговорювалися проблеми викладання історії у школах³⁵. Наукове товариство імені Шевченка, товариства «Рідна школа», «Просвіта» пропонували свої проекти програм та підручників для українських шкіл, але вони не були прийняті ані міністерством освіти і віросповідань II Речіпосполитої, ані Львівською шкільною кураторією³⁶. Таким чином, історія України не могла ввійти як окремий предмет у програми для початкових шкіл та гімназій. Відтак основний наголос було зроблено на самоосвіту. За таких складних умов гасло популяризувати правдиву історію українського народу і його державності набуло нового звучання.

У 1921 р. видавництво «Історичні листки» опублікувало дуже стислу «Малу історію України» І.Крип'якевича. Брошура кишенькового формату була призначена для якнайширших кіл населення. Вона складалася з п'яти розділів: I. «Українська держава за княжих часів (800–1340 рр.)»; II. «Україна під Литвою і Польщею (1340–1648 рр.)»; III. «Українська держава за козацьких часів (1648–1782 рр.)»; IV. «Україна під Австрією та Росією (1782–1917 рр.)»; V. «Самостійна Україна (від 1917 р.)». На початку «Малої історії України» стверджувалося: «Кожний українець повинен знати історію свого народу. Кожен повинен знати, як жили наші діди й прадіди, за що вони боролися, як добували собі ліпшу долю»³⁷. «Мала історія України» стала найвідомішою серед науково-популярних праць ученого. Як зазначив історик Я.Ісаєвич, крім авторизованих другого і третього видань (Львів, 1924 і 1941 рр.), було ще принаймні десять без дозволу автора передруків початку 1940-х рр., випущених у друкарнях західно- (Сокаль, Станіслав, Проскурів) та східноукраїнських (Фастів, Кривий Ріг, Нікополь, Хмельове, Новоукраїнка, Вознесенськ, Лепетиха) переважно районних міст і містечок³⁸. Цілком можливо, що цей стислий нарис історії України передруковували також і в інших місцевостях.

³⁵ П-ова. Дещо про нову програму науки // Учительське слово. – 1922. – Ч.5. – С.9.

³⁶ Центральний державний історичний архів України, м.Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф.309. – Оп.1. – Спр.189. – Арк.8.

³⁷ Мала історія України. – Л., 1921. – Ч.9. – С.2 (підпис: «І.К.»).

³⁸ Ісаєвич Я. Іван Крип'якевич – історик і організатор наукового життя // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві... – С.9.

Про популярність цього видання свідчать і негативні оцінки діяльності І.Крип'якевича і його «Малої історії України» вищими структурами ВКП(б). Наведемо напрочуд характерну цитату (мовою оригіналу): «Отъявленные националисты, выступающие во время немецкой оккупации с программными фашистскими брошюрами, Крипякевич, Кордуба, Терлецкий и другие имеют возможность и сейчас с кафедр институтов проводить свои вредные теории. Проф. Крипякевич, книжонка которого “Малая история Украины” и сейчас продолжает распространяться украинско-немецкими националистами в западных областях, назначен заведующим кафедры истории Украины во Львовском университете»³⁹.

Не втратила актуальності та популярності «Мала історія України» і сьогодні, яка у серії «Історична бібліотека “Поступу”» побачила світ у Львові 1990 р. Історик Я.Грицак, який готував до друку цю книжку, зазначав, що «для багатьох читачів знайомство з працею І.Крип'якевича стане повтором для осмислення новітньої історії без білих плям, вирізаних сторінок, чи заборонених імен, а більш обізнанням в цій царині. «Мала історія України» дасть змогу впорядкувати і систематизувати свої знання з української історії»⁴⁰.

Дійсно, згадана книжка, даючи необхідний мінімум знань з історії рідного краю людям, які не мали змоги пізнати минуле з більш фундаментальних джерел, набула надзвичайної популярності. Р.Крип'якевич писав, що «видання, безперечно, відіграло роль певного стимулу для більш глибокого вивчення історії України у минулому»⁴¹. Зрештою, і сьогодні ця невеличка книжечка знайшла свого масового читача.

У 1920-х роках як державна, так і шкільна влада II Речіпосполитої не тільки забороняли проведення лекторіїв для народу, але й спрямовували зусилля на їх виявлення⁴². Відтак особливого значення набуло видання популярних книжок. Не випадково товариство «Просвіта» закликало українське громадянство, усіх українських науковців до співпраці над навчанням народу, проголосивши гасло: «Книжку до рук!»⁴³. І.Крип'якевич, як просвітній діяч і педагог, розумів, що український народ чекає нової літератури за змістом і формою, тому видав такі підручникові історичні нариси, як «Історія козаччини для народу і молоді» (1922 р.) та «Історія України для народу» (1929 р.). Невелика за обсягом «Історія козаччини для народу і молоді» складалася з таких розділів: I. «Початки козаччини»; II. «Життя козаків та їх звичаї»; III. «Боротьба з татарами і турками»; IV. «Боротьба з Польщею»; V. «Повстання Богдана Хмельницького»; VI. «Війни за українську державу»; VII. «Нові війни і союз із Московщиною»; VIII. «Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Петро Дорошенко»; IX. «Іван Брюховецький, Дем'ян Многогрішний, Іван Самойлович»; X. «Іван Мазепа»; XI. «Наступники Мазепи»;

³⁹ Цит. за: Науменко К. І. Крип'якевич в оцінці вищих структур ВКП(б). За документами Російського державного архіву соціально-політичної історії // Там само. – С.907.

⁴⁰ Грицак Я. Передмова // Крип'якевич І.П. Мала історія України. – Л., 1990. – Ч.1. – С.2.

⁴¹ Крип'якевич Р. Передмова // Мала історія України. – Л., 1921. – Ч.9. – С.3.

⁴² ЦДІАЛ України. – Ф.348. – Оп.1. – Спр.243. – Арк.3.

⁴³ Вісті з «Просвіти». Краєва освітня анкета // Життя і знання. – 1932. – Ч.15. – С.461.

ХІІ. «Кінець козаччини». Центральним був шостий розділ. Книжка містила такі додатки: «Головні роки з історії козаччини, список образків», 3 мапи («Українські землі в першій половині ХVІІІ ст.», «Українські землі за Хмельниччини», «Українські землі у другій половині ХVІІІ ст.»).

Схвальний відгук на вихід у світ цієї книжки дав В.Дорошенко на шпальтах часопису «Трибуна України»: «Цю книжечку галицького вченого треба щиро привітати: йому вдалося написати справді популярну історію козаччини. У дванадцяти невеличких розділах проходить перед читачем уся козаччина від її початку аж до кінця. Написана книжка доброю мовою»⁴⁴. А О.Мочульська у своїй хроніці товариства «Просвіта» виділила серед видань «Народної бібліотеки» саме книжку І.Крип'якевича «Історія козаччини для народу і молоді». Аналізуючи видання, вона писала: «Автор оповів у тій книжечці дуже приступно, з белетристичним забарвленням цілу історію козаччини, з'ясовуючи причини її повстання, її розвиток, її перетворення в окрему соціальну верству, її боротьбу з татарами, поляками і Москвою аж до зруйнування Січі 1775»⁴⁵.

Зважаючи на величезний попит «Історії козаччини для народу і молоді», 1934 р. її було перевидано коштом фонду «Учітеся, брати мої». У передмові зазначалося: «Перше видання «Історії козаччини» з 1922 р. дуже швидко розійшлося, – і вже від яких п'ятьох років стало бібліографічною рідкістю. Видаючи її другим виданням, ми маємо повну надію, що вона так швидко найде своїх читачів, як видання з 1922 р. Серед теперішніх обставин це єдиний короткий огляд історії української державності за козаччини»⁴⁶.

Попит на це видання став стимулом опублікувати 1929 р. у тому ж видавництві «Історію України для народу». Структура книжки, згідно з перевіреним видавничим досвідом, мала два великі розділи: І. «Княжі часи»; ІІ. «Козацькі і нові часи», які поділялися на 12 підрозділів, у межах кожного з них – параграфи. Тут наводилися основні факти, їх стисла характеристика і значення минулого для народу та його державності. На вкладних аркушах було розміщено 35 ілюстрацій, карту, а наприкінці – найважливіші дати з історії України.

Під кінець 1920-х рр. І.Крип'якевич став визнаним авторитетом у справі написання загальнодоступних курсів з історії України, хоча шлях до визнання не був легким. Наприкінці 1910-х – на початку 1920-х рр. у світ вийшли фундаментальні й науково-популярні історичні праці М.Грушевського, Д.Дорошенка, О.Терлецького, С.Томашівського та інших авторів. Бібліографічний огляд даного періоду⁴⁷ дає підстави погодитись з Я.Дашкевичем, який зазначав, що «читач 20-х рр. ХХ ст., навіть звичайний, середній, мав з чого вибирати, і що історія України в цілому не була

⁴⁴ Дорошенко В. [Рец.] Крип'якевич І. Історія козаччини для народу і молоді. Львів, 1922, 92 с. // Трибуна України. – 1923. – №2/4. – С.86.

⁴⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. – №17782–17783 (Ольга Волковська-Мочульська. Товариство «Просвіта» (Хроніка) 1928 р.). – Арк.5.

⁴⁶ Історія козаччини для народу і молоді. – С.4.

⁴⁷ Калинович І. Бібліографія українознавства за 1914–1923 рр. – Вип.І: Історія України: Публікації в українській мові. – Л., 1924. – 59 с.

присипаною пилом забуття дисципліною. Якраз навпаки. А для того, щоб зберегти власне авторське обличчя, треба було не лише прикласти чимало зусиль, але й опрацювати питому свій, відмінний від інших науковий підхід і науково-популярний стиль. Крип'якевич цього добився»⁴⁸.

Цікава історія виходу книжки «Історія України для народу». Аналіз листування автора з Українським педагогічним товариством та документів домашнього архіву І.Крип'якевича приводить до висновку, що Іван Петрович підготував її на замовлення саме цього товариства⁴⁹. Отже, у 1922 р. Українське педагогічне товариство звернулося до нього з проханням переробити «Історію України для початкової школи», яка була видана ще в 1918 р. для народної школи та початкових класів гімназії, для «широких кіл народу». У зверненні УПТ зазначалося, що «переглядали її учителі народних шкіл і висловлювалися дуже прихильно; але через те, що українська історія зникла взагалі з галицьких шкіл, уже важко було знайти налагодчика»⁵⁰. В архіві І.Крип'якевича є правлений примірник «Історії України для початкової школи», де автор творчо перероблював матеріал, спрощував, адаптував для маленького читача. У листі до УПТ він писав: «Передаю до перегляду I частину (княжі часи) – друга буде такого самого об'єму, міг би її викінчити протягом вакацій»⁵¹.

Дійсно, написати популярну історію для широких мас читачів – справа не з легких, оскільки світогляд та думки простих людей змінилися, особливо після 1917 р. Популярна історія повинна, як зазначав О.Терлецький, «розумітися у відповідності до нового світогляду, і тому вона мусить інакше виглядати, чим давніші популярні історії, видані у нас по війні»⁵². Водночас у своїй рецензії на книжку І.Крип'якевича О.Терлецький зазначав: «Історія України для народу д-ра І.Крип'якевича рахується з тим світоглядом, оскільки держава поставлена тут на першому плані. Це одна прикмета цієї праці. Друга – це те, що оповідання пристрасне, зрозуміле й живе. Багато є місць, які дійсно можуть притягти читача до цієї літератури. Особливо в першій частині, де йде мова про історію княжої доби. Про те, що книжка написана в патріотичному дусі прикмет можна знайти більше, але вже ці головні вказують на те, що праця заслуговує, щоби її надрукувати»⁵³.

Другий напрямок популяризаторської діяльності І.Крип'якевича – це белетристика, художня література, яка діє на читача емоційно. Він розумів, що діти – це майбутнє нації, які з раннього віку повинні себе національно ідентифікувати. Найефективнішим засобом впливу на їх свідомість служить дитяча література. На той час великою популярністю користувалися оповідання А.Чайківського. Однак І.Крип'якевич уважав, що дітям потрібна ширша література, яка б на зразках української героїки могла виховати майбутнього громадянина незалежної України. Тому так завзято і з такою любов'ю він пише історичні повісті, знайомить дитвору з українською

⁴⁸ Дашкевич Я. Іван Крип'якевич – історик України. – С.20.

⁴⁹ Приватний архів Івана Крип'якевича. – П.№359. – Історія України.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само. – П.№224. – Рецензії на роботи І.К.

⁵³ Там само.

історією через художнє слово, виховуючи патріотизм, любов до національного через український героїзм.

Іван Петрович, як досвідчений педагог, добре розумів, що історія лише тоді стає для учня близькою і зрозумілою, коли поряд із традиційними історичними фактами буде матеріал, що емоційно захопить дитину, підштовхне її до самостійного здобуття нових знань. Це пояснюється психологічними особливостями учнів, які мислять образами і мають ще незначні здібності до абстрактного мислення. Тому одним із конкретних шляхів вирішення завдання активізації пізнавальної діяльності дитини І.Крип'якевич убачав у всебічному використанні художньої літератури.

Р.Крип'якевич згадував, що батько боляче сприймав той факт, що українці в порівнянні із сусідніми народами не мають достатньої кількості популярної історичної літератури. Свої міркування з приводу її необхідності І.Крип'якевич не раз висловлював у родинному колі та серед знайомих. Він добре знав, що саме в наймолодшому віці дитину треба зацікавити історією рідного краю, прищепити їй почуття національної гордості, адже без цього неможливе становлення майбутнього громадянина.

Як методист, І.Крип'якевич розумів необхідність звернення до цього аспекту викладання історії, оскільки яскраві художні образи повинні допомогти дитині зрозуміти досить складну, тривалу історію, її головних героїв, основні події, явища, сформувати чіткі уявлення про неї. Художня література допомагає захопити дитину історією, що своєю чергою сприяє мотивації до навчання, розвиває пізнавальну активність школяра. Яскраві белетристичні образи дають можливість зосередити значну увагу на повсякденному житті народу, психології суспільства.

Популяризуючи історію рідного краю, І.Крип'якевич добре розумів – допитлива душа підлітка прагне не стільки систематизованих, повних знань, скільки емоційного очарування, що дітей більше захоплюють гостросюжетні твори, в яких звеличено подвиги людей сміливих. Чи не тому І.Крип'якевич уже в гімназійному віці, поряд зі студіюванням історії займався белетристикою. Перші школярські та студентські спроби він приховував, пізніше з'явилися його невеличкі оповідання і п'єси в дитячому журналі «Дзвінок» (1905–1906 рр.) без підпису або під криптонімом⁵⁴. Іноді Іван Петрович давав свої твори друзям для ознайомлення. Про це свідчить запис у «Книзі адресовій» Академічної громади такого змісту: «Церкевич! Лишаю тобі перші свої сочинення у Миколаєвої “Полуботка”»⁵⁵.

Спочатку І.Крип'якевич намагався видати для підлітків веселу пригодницьку літературу українською мовою, хай і не на українські теми. Тому в 1912 р. вийшли у світ підготовлені ним переробки з англійської та італійської – «Записки недоброго хлопця» та «На вакаціях», надруковані у видавництві «Руське товариство педагогічне» без зазначення автора. У тому ж році це ж товариство опублікувало оповідання І.Крип'якевича уже на українську тематику – «Малі

⁵⁴ Там само. – П.№310. – А) Листування 1904–1914 рр.

⁵⁵ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України. – Ф.9. – Фонд окремих надходжень №10/11. – Арк.206.

козаки». Слід зауважити, що Іван Петрович до своєї белетристичної діяльності ставився скептично, ніколи не підписувався своїм іменем, а тільки псевдонімами («Іван Петренко», «Іван Горішивський»), або й узагалі без підпису⁵⁶.

Оповідання «Малі козаки» було зустрінуте сучасниками із захопленням, про що свідчить рецензія в часопису «Неділя», автор якої писав, що історичне оповідання написане відповідно до вимог дитячої літератури, гарно ілюстроване (в повісті 7 малюнків), детально представлено подробиці з козацької організації. Далі рецензент підкреслював, що «оповідання стане, без сумніву, улюбленою лектурою українських дітей і наших читальників. Треба надіятися, що пан автор, який науково досліджує козаччину та знає її докладно з архівних і документальних дослідів, не покине й поля історичного оповідання і повісті так важного літературного відділу для скріплення нашої національної свідомості та дасть ще не одне талановите історичне оповідання»⁵⁷.

Популярність такого роду літератури, неабиякий попит на неї спонукали І.Крип'якевича в наступні роки видати низку оповідань на історичну тематику: «Під прапори Хмельницького» (псевдонім «Горішивський», Львів, видавництво Івана Тиктора, 1933 р.), «Пригоди Юрка Козака» (псевдонім «Іван Петренко», Львів, «Рідна школа», 1934 р.), «Спільними силами, або ж Плян майстра Дмитра» (псевдонім «І.Горішивський», Львів, «Рідна школа», 1934 р.), а також «Бурсаки» (псевдонім «Іван Петренко», Львів, «Рідна школа», 1936 р.). У цих творах автор прагнув навчити юного читача мислити подержавному, ставити добробут Вітчизни вище особистої користі та амбіцій, закликав «сталити» розум, характер і тіло, здобувати знання, виховувати у собі громадянина. У 1994 р. видавництво «Веселка» видало збірку «Було колись в Україні», куди ввійшли й названі історичні твори І.Крип'якевича⁵⁸.

Таким чином, Іван Петрович зажив авторитету й у царині написання белетризованих історичних оповідань. Тож не дивно, що до нього звернувся відомий на той час педагог, автор підручників Я.Біленький із проханням узяти участь у створенні нових читанок для української школи. Не одержавши позитивної відповіді, Я.Біленький 25 травня 1933 р. знову звертається до І.Крип'якевича: «Не вважаючи на дану категоричну відмову, звертаюсь до Вас ще раз із проханням не відказувати від участі в праці над Читанкою, і коли не більше, то бодай одну новельку написати». Далі Я.Біленький пропонував декілька можливих тем, наприклад, історія Карпат III–V ст. з урахуванням елементів географії всієї України і давньої етнографії, пояснюючи це тим, що «тепер географії України не вчать, одна б нагода поговорити з учнями на цю тему»⁵⁹.

Однак на цьому активна діяльність І.Крип'якевича у царині художньої літератури припиняється, оскільки його повністю захопила підготовка чотирьох фундаментальних книжок серії «Історична бібліотека» («Велика історія України», «Історія українського війська», «Історія української культури», «Всесвітня історія»), не залишаючи ані хвилини на белетристику.

⁵⁶ Приватний архів Івана Крип'якевича. – П.№304. – Дитяча література (брошури).

⁵⁷ О.К. Критичні замітки // Неділя. – 1912. – Ч.78. – С.8.

⁵⁸ Крип'якевич І. Було колись в Україні: Твори для серед. та ст. шк. віку. – К., 1994. – С.214.

⁵⁹ ЦДІАЛ України. – Ф.357. – Спр.17. – Арк.2.

І.Крип'якевич був одним з ініціаторів і натхненників цієї серії капітальних видань, здійснював їх загальне редагування і був автором значної частини обсягу кожного. Книги «Історичної бібліотеки» виходили у світ зошитами по 48 сторінок. Видання згаданої серії послужило свого роду підсумком і узагальненням довгого періоду наукової творчості І.Крип'якевича, і було спрямоване насамперед на забезпечення українців такими популярними і водночас фундаментальними історичними книгами.

Про роботу над написанням підручників свідчить листування між давніми друзями – І.Кревецьким та І.Крип'якевичем. В одному з листів Іван Петрович повідомляв свого адресата про видання підручників М.Грушевського, Д.Дорошенка й одночасно зазначав: «Я теж пішов на підручники: пишу Історію української культури, Історію війська, Історію держави XVII–XVIII в.»⁶⁰. У своїх спогадах І.Крип'якевич писав: «Рішився я дати синтетичні огляди матеріалів, які призьбирано давнішими часами. Назустріч пішов мені видавець Ів.Тиктор, який при Новому часі зорганізував «Історичну бібліотеку». Спершу вийшла там Велика історія України М.Голубця – я консультував автора. Пізніше я сам піднявся редагувати випуски і дав більшу частину матеріалу: 1936 – Історію укр[аїнського] війська (княжі і козацькі часи), 1937 – Іст[орію] української культури, ч.1. Побут; в 1938–39 – в цілості Всесвітню історію. Це був немалий рекорд – щомісяця давати три аркуші друку, і до того підготувати ілюстрації, але я з цим справлявся»⁶¹.

Перший зошит (зшиток) «Великої історії України» побачив світ у січні 1934 р. Так було започатковано відому тикторівську серію «Історична бібліотека». Уже у червні 1935 р. читачі отримали останній, 18-й, зошит видання, після чого частина накладу була передана до палітурні, оправлена у тверду обкладинку, яку спроектував художник Е.Козак. До окремого тому «Великої історії України» видавець додав таку посвяту: «В пам'ять 10-ліття «Нового часу» (1923–1933). Батькам на славу, синам на науку посвячує цю книгу національного самопізнання видавець Іван Тиктор. Львів, у червні 1935»⁶².

Цензурні органи пильно спостерігали за здійсненням проекту «Великої історії України», тож перший січневий зошит вийшов із білими плямами на 2 і 5 сторінках. Влада не могла погодитися з тим, що І.Крип'якевич у передмові підкріпив свої висновки розлогою цитатою зі слів німецького мандрівника Г.Коля, який по відвідинах України залишив записки, що, як виявилось згодом, мали пророчє значення для українців. У другому, вінніпезькому виданні «Великої історії України» (1948 р.) редакція намагалася відновити вилучені місця, і вона зробила це досить вдало, хоча й не мала автентичного тексту та, звичайно, на повну відповідність з оригіналом навіть не розраховувала.

У домашньому архіві І.Крип'якевича є унікальний примірник першого зошита з текстом цензурної правки. Ось що вилучила польська цензура: «Коли б так можна усі ті частини [України] політично об'єднати, то

⁶⁰ Там само. – Ф.309. – Спр.995. – Арк.23–24.

⁶¹ Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві... – С.125.

⁶² Велика історія України: У 2 т. – К., 1993. – С.8.

українське плем'я стануло проти московського, коли б вже не як рівне, то політично сильне. Каміння для тієї будівлі все ще лежить готове. Може з часом найдеться будівничий – герой, що складе його докупи». А далі вже слова І.Крип'якевича: «І він його діждеться. Мусить тільки берегти того “каміння”, одідиченого по батьках, і безупинно помножувати припаси будівельного матеріалу, без якого не обійдеться майбутній герой-будівничий. За тисячу літ життя українського народу нагромадилося того “каміння” багато-багато. Різної величини й форми, різної тривкості та якості. Майбутній будівничий матиме з чого вибирати, сягаючи в скарбницю будівельного матеріалу, що нею є – історія України»⁶³. Цензору також не сподобався уривок, де І.Крип'якевич цитував козацького літописця С.Величка. Єдине, чим відрізнялася цензура II Речіпосполитої від радянської, так це тим, що бодай із білими плямами, а таки дозволяла випускати подібні книжки.

Перший розділ «Великої історії України» під назвою «Наш край і народ» починався так: «Україна», «український» – це остаточно усталена й загальноприйнята назва нашого краю й народу. Вживають цієї назви всі свідомі українці й усі безсторонні чужинці»⁶⁴. Основна увага у виданні приділялася збереженню національної окремішності та розвитку, прагненню до організованого державного життя. На прикладах з історії минулого молодь мала усвідомити, що жоден народ у світі не досягне поза державою найвищого розквіту, не виконає своїх остаточних завдань. Такий підхід відповідав загальноєвропейській тенденції ставити в основу виховання культ нації і Батьківщини й об'єктивно впливав зі становища українців та їх національного характеру. Свою передмову до видання І.Крип'якевич закінчив такими словами: «Коли б у коротких словах хотіли ми означити осяги нашого історичного життя, то бачимо, що український народ дійшов до повної національної свідомості і витворив свою культуру [...], що українці зрозуміли ціну власної держави, і ідеал державності поставили на першому місці у своїх змаганнях»⁶⁵.

Колишній гімназист В.Горинь, який навчався за підручниками І.Крип'якевича, згадував, що «Велика історія України» була посібником з історії не тільки йому одному. Мандрувала книжка селом із рук у руки, виконуючи функції таємної самоосвіти, національного самопізнання і самоусвідомлення. В.Горинь писав: «Часто пригадував висновки І.Крип'якевича про одвічне прагнення українського народу за самостійність і незалежність. Знав, як й інші хлопці і дівчата мого покоління, із ким і ким хотів бути навіки український народ, хто його гнобив і нищив, яких впливів зазнала наша література, узагалі національна культура і яке місце серед культур інших народів світу. І першими історичними настановами були для мене ті, які дала “коломийська” Велика історія України Івана Крип'якевича і Миколи Голубця, видавництва Івана Тиктора»⁶⁶.

⁶³ Приватний архів Івана Крип'якевича. – П.№344. – (III) Історія України – шкільні підручники, I, 1920 р.

⁶⁴ Велика історія України. – С.11.

⁶⁵ Там само. – С.7.

⁶⁶ Горинь В. «Коломийська» Велика історія України // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві... – С.647.

У жовтні 1935 р. розпочався друк «Історії українського війська», яку було закінчено наступного року (вийшло 12 зошитів). Популярна праця складалася з трьох частин: 1. «Військо княжих часів»; 2. «Запорозьке військо» (першу та другу частини підготував І.Крип'якевич); 3. «Збройні сили сучасної доби» (автор – Б.Гнатевич). Текст супроводжувало 383 ілюстрації. О.Терлецький у своїй рецензії дав схвальну характеристику «Історії українського війська». Водночас він зазначав, що «незважаючи на те, що вона опрацьована кількома авторами, вона зберігає в собі одноцільність. Багато ілюстрацій, світлин, ситуаційних карт. Мова прекрасна, читається приємно і легко»⁶⁷, а генерал М.Капустянський ще й підкреслював, що це одна із тих книг «підставового історичного значення, з якою повинен бути ознайомлений кожен свідомий і культурний українець». Далі він наголосив на важливості виходу її у світ, оскільки «наше минуле надзвичайно багате на воєнні події, а джерельних матеріалів та фахової літератури незначна кількість»⁶⁸.

«Чи була коли-небудь українська культура? Чи маємо ми тепер власну культуру? Чи наша культура має будучність?», – такими питаннями 1913 р. розпочав свою статтю «Про українську культуру» ще молодий тоді дослідник І.Крип'якевич, і тут же відповів: «Нині кожний з нас, не задумуючи ся, скаже: Та!»⁶⁹. Складовими культури І.Крип'якевич уважав українську науку, просвітні організації, пресу. Особливий акцент він робив на шкільництві, про яке писав: «Наше шкільництво не здобуло повної самостійності, але сама боротьба за нього, се вже культурне явище; але на сім полі зроблено багато позитивного, згадати хоч би видання нових підручників»⁷⁰. Саме на цьому полі прислужився І.Крип'якевич українському народу, видаючи українські підручники, і таким чином, закладаючи ще одну цеглину у фундамент української культури.

Посібник «Історія української культури» (за загальною редакцією І.Крип'якевича) складався з п'яти частин: I. «Побут» (автор – І.Крип'якевич); II. «Письменство» (Володимир Радзикевич); III. «Мистецтво» (Микола Голубець); IV. «Театр» (Степан Чернецький); V. «Музика» (Василь Барвінський). Книжка мала 519 ілюстрацій. Перша частина поділялася на три розділи: «Княжа доба»; «Доба перемін»; «На світанку нових часів». Це дійсно була перша праця з історії української культури, яку отримали українці. Вона стала, за висловом І.Крип'якевича, «провідником у пізнанні рідної культури, що теперішній час витримує наступ ворожих сил»⁷¹.

У січні 1938 р. І.Тиктор розпочав публікацію зшитками «Всесвітньої історії», автором якої був І.Крип'якевич. Уперше подаючи українською мовою таке видання, Іван Петрович засвідчив високий рівень української науки. «Вибито вікно у світ» – це був клич, з яким видавництво І.Тиктора вирішило присвятити черговий том «Історичної бібліотеки» (після «Історії України», «Історії українського війська», «Історії української культури») всесвітній історії. У передмові до видання І.Крип'якевич зазначав, що «різні сторінки

⁶⁷ Приватний Архів Івана Крип'якевича. – П.№224. – Рецензії на роботи І.К.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Крип'якевич І. Про українську культуру // Ілюстрована Україна. – Л., 1913. – Ч.1. – С.2.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Крип'якевич І. Історія української культури. – Л., 1937. – С.3.

[праці] знайдуть читачів і серед інтелігентів – любителів минулого, і серед самоосвітників, і між молоддю середніх шкіл, що дотепер не мала ніякої лектури в українській мові з цього обсягу»⁷². Дійсно, світові події і давнє минуле викликали загальний інтерес і зацікавлення, проте підручників зі всесвітньої історії було небагато. Це – шкільний підручник історії Закшевського, перекладений О.Барвінським, підручники А.Чайківського та М.Грушевського. Слід зазначити, що у своїй «Всесвітній історії» І.Крип'якевич не тільки рівномірно охопив історію країн світу, а й приділив значну увагу місцю історії України у контексті всесвітніх подій, таким чином давши можливість читачам порівнювати події у світі з явищами вітчизняної історії.

На початку 1940-х рр., у період Другої світової війни, побачило світ ще два видання І.Крип'якевича – «Історія України від найдавніших до теперішніх часів» (Краків, «Українське видавництво», 1941 р.; серія «Минуле і сучасне», вип.4; книжку друкували трьома частинами, а під псевдонімом «І.Петренко», якою вона підписана, приховано, по суті, двох авторів – І.Крип'якевича та О.Терлецького) й «Історія України» (Львів, «Українське видавництво», 1941 р.)⁷³. «Високо» оцінила ці публікації радянська влада. В архівах збереглися такі свідчення (мовою оригіналу): «Сотрудники Львовского отделения Института истории Украины (заведующий отделом проф. Крипякевич, доц. Терлецкий и др.) после оккупации Западной Украины немецко-фашистскими захватчиками сразу же выступили с целой серией книг и брошюр погромного фашистского характера. Профессор Крипякевич уже в июле 1941 г. сдал в печать книгу “История Украины” (3,5 печ. л.), в которой прославляет неприимых врагов советской власти С.Петлюру, Е.Коновальца и др., называет СССР “тюрьмой народов”, высказывает идеи про “Самостыину Украину»»⁷⁴.

Навчаючи рідній історії, як визначному надбанню українського народу, І.Крип'якевич реально впливав на формування індивіда, а його підручники виступали дійовим чинником у процесі засвоєння історичного досвіду. Підручники і посібники Івана Петровича Крип'якевича стали не лише дидактичним явищем, а й сприяли формуванню цілого покоління українців-патріотів, становленню особистості – носія власне української культури і гідного члена українського суспільства.

⁷² Крип'якевич І. Всесвітня історія: У 3 кн. – Кн.3: Найновіші часи. – К., 1995. – С.284.

⁷³ Приватний архів Івана Крип'якевича. – П.347. – (VI) Історія України – нариси, лекції, П, 1931–1942 рр.

⁷⁴ Науменко К. І.Крип'якевич в оцінці вищих структур ВКП(б)... – С.907.

Based on the new archive and private sources the article analyzes the figure of I.P.Krypiakevych as the author of historical textbooks and manuals. The education development in the East Halychyna in the last XIX – early XX, the medical literature publishing for pupils that speak Ukrainian are cleared up. Special attention is paid to its general description.

